

SOSYAL BİLİMLER ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

THE JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES RESEARCH

ARAŞTIRMA MAKALESİ

İngiltere'nin Hindistan Siyasetinde Herat'ın Rolü: Tehdit Algısı ve Müdahale Stratejileri (1833-1838)

Mustafa TANRIVERDİ¹

ÖZ

Bu çalışma, 19. yüzyılın ilk yarısında İngiltere'nin Hindistan siyaseti çerçevesinde Herat'ın stratejik konumunu, tehdit algılarını ve bu bağlamda geliştirilen müdahale stratejilerini ele almaktadır. Özellikle 1833-1838 yıllarındaki Herat Kuşatmaları, İngiltere ile Rusya arasında *Büyük Oyun* (The Great Game) olarak bilinen jeopolitik rekabetin önemli bir evresi olarak değerlendirilmiştir. Araştırmada, İngiltere'nin Hindistan'daki çıkarlarını koruma amacının, İran'ın Herat üzerindeki egemenlik girişimlerine karşı koymasındaki belirleyici etkisi ortaya konulmuştur. İngiltere, Rusya'nın İran üzerindeki artan nüfuzu karşısında Herat'ı tampon bölge olarak görmüş ve İran'ın kuşatma girişimini Hindistan için doğrudan tehdit olarak algılamıştır. Bu doğrultuda diplomatik baskılar, askerî güç gösterileri ve yerel unsurların desteklenmesi gibi çeşitli müdahale yöntemleri benimsemiştir. İran cephesinde ise Kaçar yönetimi, hem tarihsel hak iddiaları hem de iç siyasi istikrar arayışıyla Herat'ı ele geçirme çabasına girişmiş; ancak İngiltere'nin kararlı müdahalesi ve Rusya'nın desteğini çekmesiyle geri adım atmak zorunda kalmıştır. Çalışma, İngiliz, İranlı ve Rus aktörlerin bölgesel çıkarlarını, diplomatik stratejilerini ve askerî müdahalelerini karşılaştırmalı bir yaklaşımla analiz etmekte; Herat meselesinin yalnızca yerel değil, aynı zamanda küresel güç dengeleri açısından ne denli önemli bir kriz alanı olduğunu vurgulamaktadır. Sonuç olarak, Herat Kuşatması, 19. yüzyıl Asya siyasetinde sömürgeci devletlerarası rekabetin ve İran'ın jeopolitik kırılganlıklarının tipik bir örneği olarak değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: İngiltere, Rusya, İran, Hindistan, Herat, Büyük Oyun.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Tokat-Türkiye, ORCID: 0000-0001-5125-8341, E-posta: mustafa.tanriverdi@gop.edu.tr.

The Role of Herat in Britain's India Policy: Threat Perception and Intervention Strategies (1833-1838)

Mustafa TANRIVERDİ¹

ABSTRACT

This study analyses the strategic position of Herat, threat perceptions, and the intervention strategies developed in this context within the framework of Britain's Indian policy in the first half of the 19th century. In particular, the Sieges of Herat in 1833-1838 are evaluated as an important phase of the geopolitical rivalry between Britain and Russia known as *The Great Game*. The study reveals the decisive influence of Britain's aim of protecting its interests in India in countering Iran's attempts to dominate Herat. Britain saw Herat as a buffer zone against Russia's growing influence over Iran and perceived Iran's encirclement attempt as a direct threat to India. Accordingly, it adopted various intervention methods such as diplomatic pressures, displays of military power, and the support of local elements. On the Iranian front, the Qajar administration attempted to seize Herat with both historical claims and a quest for internal political stability; however, it was forced to back down due to Britain's decisive intervention and Russia's withdrawal of support. The study analyses the regional interests, diplomatic strategies, and military interventions of British, Iranian, and Russian actors with a comparative approach, and emphasises how the Herat issue was not only a local but also an important crisis area for the global balance of power. In conclusion, the Siege of Herat is analysed as a typical example of colonial rivalry in 19th century Asian politics and Iran's geopolitical vulnerabilities.

Keywords: Britain, Russia, Iran, India, Herat, *The Great Game*.

¹ Assist. Prof, Tokat Gaziosmanpaşa University, Science and Letters Faculty, History Department, Tokat-Türkiye
ORCID: 0000-0001-5125-8341, E-posta: mustafa.tanriverdi@gop.edu.tr.

1. Giriş

Herat, coğrafi konumu itibarıyla Hindistan yolunun kilit noktalarından biridir. İngiltere, bu şehrin İran ya da Rusya'nın kontrolüne geçmesini, Hindistan'daki çıkarları açısından ciddi bir tehdit olarak değerlendirmektedir. Bu nedenle, Herat'ın statüsü İngilizlerin Asya'daki güvenlik stratejisinin ayrılmaz bir parçası hâline gelmiş, bu bağlamda İran'ın Herat üzerindeki tasarruflarına karşı tepki göstermekte tereddüt edilmiştir. Gelişmeler yalnızca İran ile İngiltere arasında cereyan etmemiş; mesele, dönemin küresel siyaset yapısı içerisinde Rusya'nın Güney Asya'ya yönelik niyetleri, Fransa'nın genel denge politikaları ve Osmanlı Devleti'nin durumuyla da yakından ilişkili hâle gelmiştir. Herat meselesi ekseninde şekillenen diplomatik gerilimler, İran'ın uluslararası baskılara açık hâle gelmesine neden olmuş; özellikle İngiliz müdahaleleri karşısında İran, dış politikasında manevra kabiliyetini büyük ölçüde yitirmiştir. Dönemin genel konjonktürü dikkate alındığında, Herat meselesi, yalnızca bir şehir üzerindeki hâkimiyet mücadelesi olmaktan çıkmış; büyük güçlerin bölgesel stratejilerinin çarpıştığı bir sahneye dönüşmüştür. Bu bağlamda, İran gibi Avrupa devletlerine göre her açıdan geri kalmış devletlerin bu mücadelelerden zarar görmesi kaçınılmaz olmuştur (Uluerler, 2015: 806; Driault, 2010: 374-379).

Bu çalışmada, Hindistan'a açılan stratejik bir kapı konumunda bulunan Herat'ın, İngiltere'nin Hindistan'ı koruma siyaseti bağlamındaki yeri incelenmektedir. 19. yüzyılda Orta Asya'nın büyük güçler arasında bir rekabet alanına dönüşmesiyle birlikte, Herat yalnızca bölgesel bir şehir olmaktan çıkmış, küresel ölçekte jeopolitik hesapların merkezinde yer almaya başlamıştır. İngiltere açısından Herat, Hindistan'a yönelik olası bir kara saldırısının geçiş noktası olması sebebiyle, savunulması gereken bir sınır hattı olarak değerlendirilmiştir. Bu nedenle Herat, sadece bir şehir değil, aynı zamanda İngiltere'nin Hindistan'ı koruma refleksinin bir parçası olarak öne çıkmıştır.

Öte yandan, Çarlık Rusyası'nın 19. yüzyıl boyunca sıcak denizlere ulaşma arzusu ve Asya içlerine doğru genişleme politikası, bu bölgeyi daha da önemli hâle getirmiştir. Rusya, güneye inme stratejisinde İran'ı bir geçiş alanı olarak görmüş, İngiltere ise bu ihtimali büyük bir tehdit olarak algılamıştır. Bu bağlamda, Herat'ın kontrolü hem İngiltere'nin hem de Rusya'nın Orta Asya politikalarının kesişim noktasını teşkil etmiştir. İran ise tarihsel, kültürel ve idari bağlarına dayanarak Herat'ı kendine tabi bölgesi olarak değerlendirmiştir. Özellikle Safevîler döneminden itibaren Herat'ın İran için sahip olduğu sembolik ve stratejik önem, Kaçarlar döneminde de devam etmiştir.

Bu üçlü güç mücadelesinde Herat, zamanla uluslararası diplomasinin ve silahlı çatışmaların merkezi hâline gelmiştir. İngiltere, Hindistan'ın güvenliğini sağlamak adına doğrudan ya da dolaylı müdahalelerde bulunurken İran, Herat üzerindeki hak iddiasını sürdürmüş; Rusya ise bölgedeki gelişmeleri kendi çıkarları doğrultusunda yönlendirmeye çalışmıştır. Dolayısıyla Herat Meselesi, sadece yerel ya da ikili ilişkiler düzleminde değil, aynı zamanda 19. yüzyıl uluslararası sisteminin güç dengeleri bağlamında da değerlendirilmesi gereken çok katmanlı bir konudur.

2. 1833 Herat Kuşatması

İngiltere, 1800 ile 1814 yılları arasında İran ile aralarında imzalanan tüm antlaşmalarda Herat'ı İran'ın ayrılmaz bir parçası olarak kabul etmişti. Ancak Napolyon'un mağlup olması ve İngiltere'nin yirmi yıl süren savaşların ardından rahat bir nefes almasıyla birlikte, İngiliz hükümeti siyasetini değiştirdi. Bu doğrultuda Herat ve Belucistan'ı İran'dan ayırmak ve Hindistan için yeni bir güvenlik kuşağı oluşturmak yönünde karar aldı. Bu bağlamda, İngiltere Afgan kabilelerini İran'a karşı kışkırtmaya ve ayartmaya başladı. İngiliz hükümeti ve Hindistan'daki sömürge idaresine göre, İran'daki Rus nüfuzunun 1813 tarihli Gülistan ve 1828 tarihli Türkmençay antlaşmalarıyla artış göstermesi, İngiltere'yi Afganistan'ı Hindistan ile İran arasında bir tampon ve güvenlik bölgesi hâline getirmeye mecbur bıraktı. Bu amaçla, İngilizler Afgan kabileleri arasında İran'a karşı propaganda faaliyetleri yürüterek İran'ın Kafkasya savaşlarındaki mağlubiyetlerini yaydı. Sonrasında Afganlara İngiltere'nin desteğiyle İran'a karşı direnebilecekleri telkininde bulundular. Kaçarlar, Rusya ile yürüttükleri savaşlar sırasında doğu sınırında yer alan Afganistan meselesine yeterince odaklanamamıştı. Bu durumdan faydalanan Herat emiri, 1805 ve 1817 yıllarında İran'a ödemesi gereken yıllık vergiyi iki kez ödememekle kalmamış; aynı zamanda Guryan ve Sistan bölgelerine saldırılar düzenlemişti. Ancak Feth Ali Şah, Horasan'daki askerî gücün desteğiyle Herat Emirliği'ne karşı başarı sağladı. İran birlikleri Herat'ı kontrol altına aldı ve mescitlerinde Feth Ali Şah adına hutbe okundu (Watson, 1866: 257-260; Mohdevî, 1392: 245-246). 1818'de kardeşi Şücaü'l-Mülk tarafından hapsedilen Afganistan emiri Mahmud Şah, Barakzay kabilesinin reisi Feth Han'ın desteğiyle hapisten kaçtı ve yeniden siyasi gücünü tesis etti. Mahmud Şah, Firuz Mirza'nın İranlılara teslim olmasına karşıydı; bu nedenle veziri Fatih Han'ı Herat hükümdarını cezalandırmakla görevlendirdi. Fatih Han, Firuz Mirza'yı yakalayarak Kabil'e gönderdi. Bu olayın neticesinde tahrik olan Horasan'daki bazı emirler Şah'a karşı isyan etmeye başladılar. Bu emirler Hive Hanı'nın da aklına girerek Horasan'a saldırmasını istediler. Bunun üzerine Feth Ali Şah, Horasan valisi Hasan Ali Mirza'yı Herat'ın fethi için görevlendirdi ve kendisi de ordunun başına geçerek destek sağladı. Bu gelişmelerden haberdar olan Mahmud Şah, Afganistan'ın tamamının İran kontrolüne geçmesinden duyduğu endişeyle İran'a boyun eğmeyi tercih etti. Bu doğrultuda, Feth Ali Şah'ın öfkesini yatıştırmak ve olası bir askerî müdahaleyi önlemek amacıyla Fatih Han'ı gözlerini kör ettirerek cezalandırdı ve böylece Şah'ın intikamından kurtulmayı başardı. Bu olay, Fatih Han'ın kardeşi Dost Muhammed Han'ın Mahmud Şah'a karşı harekete geçmesine ve onun iktidarına son vermesine zemin hazırladı. Dost Muhammed Han kardeşinin intikamını almak üzere Mahmud Şah'a isyan etti. Yaklaşık sekiz ay süren kanlı savaşların ardından nihayet Mahmud Şah'ı mağlup ederek Afganistan tahtını ele geçirdi. Mahmud Şah ise kendisine sadık kalan Herat'a sığındı ve burada bağımsız Herat Emirliği'ni kurdu. 1829'da onun ölümü üzerine oğlu Kamran Mirza Herat emiri oldu (Mohdevî, 1392: 246).

Yukarıda da zikredildiği gibi Feth Ali Şah döneminde Rusya, İran'ın Kafkasya'daki topraklarına yönelik siyasi ve askerî nüfuzunu artırma yoluna gitti. Bu süreçte iki devlet arasında 1804-1813 ve 1826-1828 yılları arasında iki ayrı savaş meydana geldi ve bu savaşlar İran'ın aleyhine sonuçlandı. Söz konusu

savaşların ardından imzalanan Gülistan Antlaşması (1813) ve Türkmençay Antlaşması (1828) ile İran, Kafkasya'daki birçok bölge üzerindeki hâkimiyetini kaybetti ve Rusya bu bölgelerde tam anlamıyla kontrol sağladı (Atayî, 1384: 109). Rusya, Türkmençay Antlaşması'yla elde ettiği siyasi ve coğrafi kazanımların ardından, İran'ın doğusunda nüfuzunu artırma niyetine yöneldi ve böylelikle Hindistan'a olan yakınlığını daha da güçlendirmeyi amaçladı (Norris, 1967: 35-38; Bina, 1383: 2/98; Mohdevî, 1392: 246). Rusya'nın bölgedeki nüfuzunu artırma çabaları İngiltere açısından ciddi bir tehdit oluştuyordu. Bu tehdidi engellemek isteyen İngilizler, Afgan kabileleri arasında İran karşıtı bir propaganda faaliyeti başlattı. İran-Rus savaşlarında İran'ın uğradığı ağır askerî yenilgileri ön plana çıkararak bu gelişmeleri kabileler arasında yaygınlaştırmaya çalıştılar. İngiltere, Afgan kabilelerinden İran'a karşı isyan etmelerini ve kendi çıkarları doğrultusunda destek taahhüdünde bulunmalarını istedi (Mohdevî, 1392: 246). Rusya ile yapılan savaşların İran'a yüklediği felaket ve musibetler, ülkenin içyapısını derinden sarstı; özellikle İngilizlerin propagandasıyla Horasan eyaletinde ağır sonuçlar ortaya çıktı. Bu bölgede Kaçar Hanedanı, halkın nazarında büyük bir nefret ve hoşnutsuzlukla karşılanmaktaydı. Bölgedeki asayişin yeniden sağlanması ve İran'ın hukuki ve siyasi haklarının savunulması görevi bu defa Veliâht Abbas Mirza'ya tevdi edildi (Sykes, 1380: 470). Onun bu son askerî harekât sırasında sergilediği gayret ve beceri, geçmişteki bazı yenilgilerini telafi eden önemli bir denge unsuru olarak değerlendirilebilir.

Abbas Mirza, ilk olarak isyan eden Yezd üzerine yürüdü, sonra Kirman'a doğru ilerledi. Her iki bölgede de isyan ve karışıklık bertaraf edilerek halkın merkezî yönetime olan güveni ve devlete bağlılığı yeniden tesis edildi. Ardından o dönemde Herat Emiri olan Kamran Mirza'ya, geçmişte ödemediği yıllık vergileri ödemesi konusunda bir ihtar gönderildi. Ancak Kamran Mirza'nın bu uyarıya karşı uzlaşmaz bir yanıt vermesi üzerine, Abbas Mirza, oğlu Muhammed Mirza'yı Herat'ı kuşatmakla görevlendirdi. Abbas Mirza, bu kararından dolayı İngilizlerin sert muhalefetiyle karşılaştıysa da tutumundan geri adım atmadı. Diğer yandan Rusya, Abbas Mirza'nın Herat'ı ele geçirerek İran topraklarına katma yönündeki girişimlerine tam destek verdi ve bu doğrultuda bölgedeki İran ilerleyişini teşvik etti. Bu destekte iki temel stratejik hedef güdülmekteydi: Birincisi, savaşlarda mağlup olan İran hükümetinin dikkatini Kafkasya'daki kayıplarından uzaklaştırmak ve bu toprakların kaybından doğan acıyı hafifletmek; ikincisi ise, İngiltere'nin Orta Asya'daki yayılcı politikalarına karşı İran'ın doğusunda bir denge unsuru oluşturmak (Ahmedî ve Kâimyan, 1398: 4-5; Karadeniz, 2020: 347; Watson, 1866: 262-265). Bu minvalde Rusya'nın İran'ın doğu bölgelerindeki nüfuzunu artırma çabası, esasen Hindistan'a olan jeopolitik yakınlığını kuvvetlendirmeye yönelik stratejik bir hamleydi.

İran-Rus savaşlarından sonra Çar I. Nikolay, İngiltere'ye karşı geniş çaplı bir ekonomik ve askerî mücadele başlatılması talimatını verdi. Bu girişimin amacı, İngiliz malı ürünlerin Orta Asya pazarlarına daha fazla nüfuz etmesini engellemektir. 1820'li yıllardan itibaren İngiltere'de sanayi üretimi hızla artmaya başlamıştı ve İngilizler yeni pazarlara acil şekilde ihtiyaç duyuyorlardı. Bu durum, İngiltere'nin sanayi yapısının Rusya'nın geri kalmış sanayisine kıyasla çok daha makineleşmiş olmasından kaynaklanıyordu. Dolayısıyla Ruslar, İngiliz fabrikalarıyla üretim açısından rekabet edemiyor, üstelik kendi ürünleri İngiliz mallarına kıyasla iki ya da üç kat daha pahalıya mal oluyordu. Bu nedenle

Petersburg'un savunma stratejisindeki yegâne seçenek, İngiliz sanayi ürünlerinin Rus nüfuz alanı olan Orta Asya'ya girişini engellemek için askerî gücünü ve bölgedeki müttefiklerini -İran'ı- kullanmaktı (Volodarsky, 1984: 69; Temperly, 1936: 72-73). Bu ekonomik çekişme, 1830'lu yıllarda İran'ın, Orta Asya'da Rusya ve İngiltere gibi iki büyük güç arasında başlayan mücadeleye dâhil olmasının zeminini hazırladı. Aynı dönemde, Çar'ın Abbas Mirza'ya söz verdiğine dair söylentiler dolaşmaktaydı. Söylentilere göre, Çar, İngilizlere karşı yürütülecek seferde İran'a destek olmak üzere yirmi bin Rus askerini Aras Nehri'nden İran'a göndermeye hazırdı (Volodarsky, 1985: 113).

İngiliz propagandası sonucu Horasan bölgesindeki asayişin yeniden sağlanması üzerine Abbas Mirza görevlendirilmişti. Abbas Mirza'nın Horasan ve özellikle Herat hususundaki hazırlığı ve kararlılığı Kamran Mirza'yı endişelendirdi. Bunun üzerine Kamran Mirza, veziri Yâr Muhammed Han'ı elçi olarak İran'a gönderdi. Kendisine, efendisinin İran Şahı'nın hâkimiyetini tanımaması ve haraç ödememesi hâlinde Herat'ın kuşatma altına alınacağı açıkça bildirildi. Kamran Mirza ise bu tehdide karşı kaçamak bir yanıt vermekle yetindi. Bu gelişme üzerine İran'ın Afganistan'a yönelik askerî harekâtı resmen başladı. Bu sırada ordu kumandası oğlu Muhammed Mirza'ya devredildi. Muhammed Mirza, Guryan bölgesinde ilerlemeye başladı; ancak bu müstahkem mevkiyi ele geçiremeyince geride bırakarak doğrudan Herat'a yöneldi. Bu askerî harekât sırasında 1833'e kadar Sistan ve Horasan bölgelerinde düzen sağlandı; İranlıların köle olarak alınıp satıldığı Serahs geri alınmış ve Türkmenlerin elinde tutsak bulunan İranlı esirler serbest bırakılmıştı. Ardından Herat'ın itaatsiz hâkimi Kamran Mirza'yı cezalandırmak amacıyla Herat kuşatma altına alındı (Watson, 1866: 265-270; Volodarsky, 1985: 114; Ferrier, 1858: 176). Bu kuşatmada Leh asıllı Rus bir subay olan Perovsky, genç şehzadenin yanında bulunuyor ve ona destek veriyordu. Neredeyse şehrin fethi tamamlanmak üzereyken, 15 Ekim 1833 tarihinde, daha 48 yaşında olan ve görünürde ciddi bir hastalık belirtisi taşımayan Abbas Mirza'nın ani ölümüyle durum değişti (Mohdevî, 1392: 245-246; Dodwell, 1931: 107-110; Mosely, 1954: 12; Kelly, 1968: 271-275). Abbas Mirza'nın ölümüyle eş zamanlı olarak, Feth Ali Şah tarafından Muhammed Mirza'nın veliaht naipliği için ferman gönderildi. Bu beklenmedik gelişme üzerine taraflar arasında hızla bir antlaşma akdedildi. Antlaşma hükümlerine göre Kamran Mirza, İran'a her yıl 15.000 tümen nakdî vergi ve 50 top Kaşmir dokuması şal göndermeyi; ayrıca Guryan'daki tahkimatları yıkmayı ve sikkelerin İran Şahı adına bastırılmasını kabul etti. Bunun ardından Muhammed Mirza süratle Tahran'a döndü ve resmen veliaht tayin edildi. Böylece Herat kuşatması da kaldırıldı (Mohdevî, 1392: 245-246; Sykes, 1380: 470-471; Şirazî Haverî, s. 884-885; Kashani-Sabet, 1997: 218; Volodarsky, 1985: 114)¹.

¹ Muhammed Mirza'nın veliaht olarak tayininde Rusya'nın rolü inkâr edilemez. Abbas Mirza'nın vefatının ardından İran'da veliahtlık meselesi, devlet erkânı ve Kaçar Hanedanı'na mensup şehzadeler arasında ciddi bir ihtilaf doğurmuştur. Bir grup, Feth Ali Şah'ın oğlu Zillü's-sultan'ı desteklerken, diğer bir grup ise Abbas Mirza'nın oğlu Muhammed Mirza'yı aday göstermekteydi. Bu çekişmelerin yoğunlaştığı bir dönemde, Mayıs 1834'te General Aristov, Rusya'nın Fevkalâde Elçisi sıfatıyla Tahran'a gelmiş ve Abbas Mirza'nın vefatına ilişkin taziyelerini iletikten sonra, 1828 tarihli Türkmençay Antlaşması gereği veliahtlığın Abbas Mirza'nın ailesinden birine verilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Bu gelişmenin ardından, Muhammed Mirza Feth Ali Şah'ın emriyle Tahran'a davet edilmiş; burada resmen veliaht ilan edildikten sonra, Azerbaycan valiliğini yürütmek üzere Tebriz'e gönderilmiştir. Bkz. (Mohdevî, 1392: 248).

Feth Ali Şah ve Abbas Mirza'yı Herat'ı itaate zorlamaya sevk eden başlıca sebeplerden biri de ekonomikti. Herat, önemli bir ticaret güzergâhı üzerinde yer alıyor ve o dönemde yaklaşık yüz bin kişilik nüfusuyla, bölgenin en kalabalık şehirlerinden biri sayılıyordu. Bu durum, şehrin devlet hazinesine sağladığı vergi gelirlerini son derece cazip kılıyordu. Bu nedenle Herat'ın kontrol altına alınması, yalnızca siyasi ve stratejik değil, aynı zamanda ekonomik bir zorunluluk olarak da görülmekteydi (Hambly, 1963: 79-80).

Feth Ali Şah, Abbas Mirza'nın ölümünden yaklaşık bir yıl sonra 23 Ekim 1834 tarihinde vefat etti. Otuz yedi yıl süren hükümdarlığı boyunca Herat üzerindeki egemenliğinden hiçbir şekilde vazgeçmeyerek bölgenin yeniden İran topraklarına katılmasını, Kaçar Hanedanı'nın yeni kurulan yönetimi için önemli bir meşruiyet kaynağı olarak değerlendirmekteydi. İngiliz ve Rus diplomatların raporlarına göre, Feth Ali Şah, Muhammed Şah ve Nasirüddin Şah'ın ortak endişesi, diplomatik literatürde *Herat Hastalığı* (*Herat Sickness*) olarak anılan; Herat üzerindeki egemenlik mücadelesidir (İttihâdiye, 1380: 56-57; Ahmedî ve Kâîmiyan, 1394: 4).

Feth Ali Şah döneminde İngiltere'nin İran'a yönelik dış politikası, esasen denge siyaseti ilkesine dayalı olup, İran'ın zayıf fakat ayakta kalabilen bir devlet olarak varlığını sürdürmesi üzerine inşa edilmiştir. Bu yaklaşım, İngiltere'nin Hindistan'ı koruma stratejisinin bir uzantısıdır (Devebakan, 2023: 35; Şemîm, 1393: 82; Tanrıverdi ve Devebakan, 2025: 542). Çünkü güçlü ya da saldırgan bir İran'ın Orta Asya'da ve özellikle Afganistan'da istikrarsızlık yaratabileceği, bunun da Hindistan üzerindeki İngiliz hâkimiyetini tehdit edebileceği düşünülmekteydi. Buna karşın tamamen dağılmış ya da Rusya'nın nüfuzu altına girmiş bir İran da, İngiltere açısından kabul edilebilir bir senaryo değildi. Dolayısıyla İngiltere, İran'ın hem Rusya'ya karşı bir tampon bölge işlevi görmesini hem de kendi nüfuzu altında kalmasını hedeflemiştir.

3. 1837-1838 Herat Kuşatması ve İngiliz Müdahalesi

Feth Ali Şah'ın vefatı, İran'da siyasi otoritenin ciddi ölçüde zayıflamasına ve bunun neticesinde şiddetli taht mücadelelerinin patlak vermesine zemin hazırlamıştı. Bu dönemde, Kaçar Hanedanı mensubu bazı şehzadeler, kendi iktidar iddialarını gündeme getirerek merkezi otoriteye karşı açık bir şekilde meydan okumuş ve ülke genelinde siyasal bütünlüğü tehdit eden bir güç mücadelesine girişmişlerdir. Bunlardan biri olan Tahran valisi Ali Mirza Zillü's-sultan, vakit kaybetmeden kendisini şah ilan etti; adına hutbe okuttu ve para bastırarak fiilen egemenliğini ilan etti. Aynı şekilde, Fars Eyaleti valisi Hüseyin Ali Kulu Mirza da kendi bölgesinde benzer bir iddiada bulunarak şah ünvanını benimsedi ve siyasi-askeri otoritesini pekiştirmeye çalıştı (Watson, 1866: 279-282; İvanov, 2021: 259; Sepehr, 1390: 2/612-613; Mahmud, 1353: 1/342-343). Bu şehzadeler, sahip oldukları bölgesel güç unsurlarına dayanarak merkezi idareye karşı pozisyon aldılar ve bu durum, ülke genelinde ciddi bir kargaşa ve iktidar boşluğu ortamının doğmasına neden oldu. Neticede bu gelişmeler, Muhammed Şah'ın tahta çıkış sürecinde hem iç siyasetteki çekişmeleri hem de dış müdahalelere açık hâle gelen İran siyasetini daha da karmaşık bir hâle getirdi.

Taht mücadelelerinin sürdüğü bu kritik dönemde, İngiltere elçisi Sir John Campbell'in Tebriz'de bulunması, meşru veliaht Muhammed Mirza'nın siyasi konumunu güçlendiren önemli bir tesadüftür. İngiliz elçisi Campbell'in sağladığı hem manevi hem de maddi destek ile Rus elçisi Kont Simonich'in de diplomatik katkısıyla, Muhammed Mirza önemli bir ordu eşliğinde -başında General Sir Henry Lindsay Bethune'un bulunduğu- Tahran'a gelerek *Muhammed Şah* ünvanıyla Kaçar tahtına çıktı (Cronin, 2008: 207; Sykes, 1380: 473-474; Yazıcı, 2024: 272). İngilizler, sundukları bu hizmetler sayesinde İran sarayındaki nüfuzlarının artacağını ve Rusların İran üzerindeki etkisinin zayıflayacağını düşünüyorlardı; ancak bu hesaplarında yanıldılar. Zira Muhammed Şah, Herat'ın fethi için Çar tarafından teşvik edilmekteydi ve Rusya'nın maddi ve askerî destek vaadi, onu etkilemişti. Rus diplomatlar, İran hükümetine açıkça şu vaatte bulundular: Herat'ın fethedilmesi hâlinde, St. Petersburg yönetimi, İran-Rusya savaşlarından kaynaklanan ağır savaş tazminatının önemli bir kısmını talep etmeyecektir (Markhan, 1364: 123; Avery, 1389: 250). 20 Haziran 1836 tarihinde, Rusya'nın Orta Asya'daki gelecekteki politikasını değerlendirmek üzere doğrudan Çar'ın başkanlığında kurulan bir komitede, Çar I. Nikolay, Orenburg sınır garnizonunun komutanı ve eski yaveri General Perovsky'in, İngiltere'nin İran ve Orta Asya'daki nüfuzunun önlenmesine yönelik önerileri kabul edildi. Muhammed Şah'ın tahta geçmesinden yaklaşık bir yıl sonra, İran'la ilgili idari yetkiler Hindistan'daki İngiliz yönetiminden alınarak doğrudan İngiltere Dışişleri Bakanlığına devredildi (Tâli, 1388: 29; Ahmedî ve Kâîmiyan, 1394: 7). Bu durum, Şah'ın Herat üzerindeki egemenliği yeniden sağlama yönündeki çabalarının ne denli ciddi bir tehdit olarak algılandığını da ortaya koymaktadır.

Söz konusu gelişmelerin ardından, İran'da Rus nüfuzu hızlı bir şekilde arttı. Bu durum, Rusya'nın Afganistan ve Hindistan'a dair nihai niyetlerinden endişe duyan İngiltere'yi son derece tedirgin etti. Bu nedenle, Aralık 1834'te İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Palmerston, Rusya payitahtında bulunan İngiliz elçisi Bligh'e talimat vererek, Rusya yöneticileriyle müzakerelere girişmesini ve onları, iki devlet arasında yer alan İran'ın bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü müştereken garanti altına alma konusunda ikna etmesini istedi. İngiltere'nin bu görünüşte cazip, fakat esasen siyasi bir hesap içerdiği anlaşılan önerisi, Rusya'yı diplomatik baskı altına aldı; zira bu teklife olumsuz yanıt vermeleri durumunda, İran kamuoyu nezdinde Rusya'nın itibarı büyük zarar görecekti. Bu nedenle, istemeseler de, Ruslar öneriyi kabul etmek zorunda kaldılar ve bu çerçevede iki ülke arasında bir belge imzalandı (Mohdevî, 1392: 248-249).

İngiltere ile Rusya arasında imzalanan belge gereğince, Hindistan'daki İngiliz hükümeti Muhammed Şah'a belirli miktarda silah, cephane ve askerî teçhizat hediye etti. Bu yardımı takiben, 1834'te Kaçar ordusunda etkinlik kazanmak ve İran'daki askerî teşkilatı yeniden yapılandırmak amacıyla, tüm hizmet kollarından subayların yer aldığı mühim bir askerî heyet İran'a gönderildi (İvanov, 2021: 260; Mohdevî, 1392: 249). Bu heyette, ilerleyen yıllarda ün kazanacak subaylar arasında Rawlinson, Stoddart, Sheil ve D'Arcy Todd gibi isimler yer almaktaydı. Ancak söz konusu İngiliz subaylar, İranlı askerî ve siyasi çevreler tarafından başından itibaren kıskançlık ve güvensizlikle karşılandı. Ayrıca maaş ve terfi gibi ordu içi düzenlemelerde etkili olamadılar; genç Şah da bu subaylara gerekli desteği sunmadı. Nihayetinde 1836'da İngiliz askerî misyonu mensupları, İran ordusundan

uzaklaştırıldı; 1838'de ise Sir John McNeill'in İran ile diplomatik ilişkileri resmen kesmesiyle birlikte İngiliz subaylar da ülkeyi terk ettiler (Sykes, 1380: 474-475; Yazıcı, 2024: 273; İnanov, 2021: 260).

Muhammed Şah'ın sergilediği bu tutum, İngiltere'nin çıkarları açısından son derece olumsuz bir gelişme olarak değerlendirildi. Zira İngiltere ile dostane ilişkiler sürdüren Feth Ali Şah'ın vefatının ardından, neredeyse tamamen Rusya'nın nüfuzu altına giren Muhammed Şah'ın tahta geçmesi, yalnızca Herat meselesiyle sınırlı kalmayıp İran'ın genel dış politikasında da belirgin bir yön değişikliğine yol açtı. Bu durum, İran'ın bölgesel hamlelerinde Rusya'nın etkisinin artmasına ve İngiltere ile olan diplomatik ilişkilerin ciddi şekilde gerilmesine neden oldu. Özellikle Herat seferi sürecinde yaşanan gelişmeler, İran'ın dış politikasının artık doğrudan Rus stratejik öncelikleri doğrultusunda şekillendiğini açıkça ortaya koymaktaydı (Sykes, 1380: 475; Mohdevî, 1392: 248-249).

Muhammed Şah, iktidarını pekiştirmesinin ardından, uzun süredir siyasi istikrarsızlık ve yerel güç mücadeleleriyle sarsılan Horasan bölgesine yöneldi. Bu çerçevede, bölgedeki merkezî otorite boşluğunu doldurmak ve Kaçar hâkimiyetini yeniden tesis etmek amacıyla askerî ve idari tedbirler almaya başladı (Sykes, 1380: 475; Mohdevî, 1392: 248-249). Öte yandan Muhammed Şah, Sistan bölgesini İran'a tabi bir vilayet olarak görmektedir ve buranın Kamran Mirza tarafından ele geçirilmesini yalnızca idari bir mesele olarak değil, aynı zamanda devletin itibarına yöneltilmiş bir hakaret ve aşağılanma olarak telakki etmekteydi (Sykes, 1380: 475; Mohdevî, 1392: 248-249). Bu girişimler, yalnızca iç güvenliğin sağlanmasıyla sınırlı kalmayıp, aynı zamanda İran'ın doğu sınırlarındaki istikrarı temin etme ve dış müdahalelere karşı savunma mekanizmalarını güçlendirme yönünde stratejik bir hamle olarak değerlendirildi. Horasan'da yeniden devlet otoritesinin kurulması, aynı zamanda Herat ve çevresindeki İran etkisinin artırılması yönünde bir ön hazırlık mahiyetindeydi.

Horasan bölgesinin en önemli stratejik merkezlerinden biri olan Herat'ın hâkimi Kamran Mirza, 1833'teki kuşatma sonrasında yapılan anlaşma uyarınca taahhüt ettiği 15.000 tümenlik yıllık vergiyi ödememiş, Guryan'daki tahkimatları yıkmamış ve çevre bölgelere yönelik müdahalelerini cüretkâr biçimde artırmıştı. Bu gelişmelerin ardından Muhammed Şah, 1836'da Herat emiri Kamran Mirza'yı Tahran'a davet etti. Ancak Kamran Mirza bu daveti reddederek merkezî otoriteye karşı meydan okur bir tutum sergiledi. Bu olumsuz yanıt, Kaçar yönetimi açısından yalnızca bir diplomatik nezaketsizlik değil, aynı zamanda siyasi bir meydan okuma olarak değerlendirildi. Bunun üzerine, Rusya'nın da teşvik ve desteğiyle, Muhammed Şah kalabalık bir ordu hazırlayarak 23 Haziran 1837 tarihinde Herat Seferi'ne çıktı. Bu sefer, İran'ın doğu sınırlarındaki otoritesini yeniden tesis etme çabasının bir parçası olduğu kadar, aynı zamanda bölgedeki İngiliz-Rus rekabetinin de önemli bir safhasını teşkil etti. Seferden haberdar olan Herat emiri Kamran Mirza, Feth Muhammed Han adındaki elçisini, elli top Keşmir dokuması şal, on beş seçkin Türkmen atı ve diğer değerli hediyelerle birlikte Muhammed Şah'ın huzuruna gönderdi. Ancak Muhammed Şah, daha önce verilen sözlerin yerine getirilmediğini ve Herat'ın çevresindeki diğer bölgelerin iç işlerine müdahale edildiğini ileri sürerek Kamran Mirza'ya güvenmediğini ifade etti. Kamran Mirza'nın bizzat gelerek şehri İran'a teslim etmesi hâlinde seferden

vazgeçeceğini bildirdi (Feyz Muhammed, 1373: 1/179-183; Yazıcı, 2024: 273-274; Mohdevî, 1392: 249).

Muhammed Şah'ın Herat'a yönelik askerî harekât kararı almasında, kuşkusuz o dönemde Tahran'da görev yapan Rus elçisi Kont Simonich'in etkisi büyüktü. Simonich, İran Şahı'nı kendi amaçları doğrultusunda yönlendirerek, Afganistan'ın iç işlerine dolaylı yoldan müdahale etmeye başladı. Böylece Rusya, bölgedeki nüfuzunu artırmayı amaçladı. Öte yandan, Tahran'daki İngiliz elçisi McNeill'e² Şah'ı dizginlemek adına elinden geleni yaptığına dair güvence veriyordu. Ancak, İran'ın tarihsel hak iddialarını öne sürerek Herat üzerine yürümeye ve Kamran Mirza'nın elinden bu şehri almaya Şah'ı teşvik eden asıl ismin Simonich olduğu, Tahran'daki siyasî çevrelerde sır olmaktan çıkmıştı (Hopkirk, 2025:180). Ruslar, Muhammed Mirza'yı bu askerî harekâta teşvik ederken, İngilizler ise bu saldırının gerçekleşmemesi için her türlü çabayı sarf ediyorlardı. Bu süreçte İngiltere'nin siyasi pozisyonu oldukça zayıftı, çünkü Feth Ali Şah zamanında 1814'te İran ile imzalanan antlaşma gereğince, İran ile Afganistan arasında bir savaş vuku bulursa, İngiltere müdahalede bulunmayacaktı. Ancak bu hükme rağmen, İran topraklarının genişlemesi, Rus casusluk ağlarının Hindistan sınırlarına kadar uzanabileceği endişesini doğurduğundan, İngiltere'nin Tahran'daki elçisi bu askerî harekâtı durdurmak amacıyla tüm diplomatik nüfuzunu devreye soktu. İlk olarak, Kabil emiri Dost Muhammed Han ile Kandahar emiri Kühendil Han'dan, Kamran Mirza'ya yardım etmelerini talep etti. Ancak bu emirler, İran'a olan bağlılıkları nedeniyle İngiltere'nin bu isteğini geri çevirdiler. İngilizler, bu girişimlerinden sonuç alamayınca, bu kez İran içinde kargaşa yaratma yoluna gittiler. Ne var ki tüm bu çabalar, Muhammed Şah'ı kararından vazgeçirmeye yetmedi. İngilizlerin içeride fitne çıkarmaya çalıştığı bir dönemde, Kamran Mirza'nın Sistan ahalisinden bir grubu esir alarak Merv ve Hive pazarlarında köle olarak sattığına dair haberin Şah'a ulaşması, Herat seferi hazırlıklarının hızlandırılması talimatını vermesine sebep oldu. Bu yüzden Muhammed Şah, 1837 yılı yazında yaklaşık 10.000 kişilik bir ordunun başında Herat'a doğru harekete geçti. Muhammed Şah, Bağ-ı Nigaristan'a ulaştığında diğer bölgelerden gelen askerler ile birleşti. Burada toplanan yaklaşık 30.000 kişilik Kaçar ordusu, dönemin baş veziri Mirza Ağa Han'ın sevk ve idaresinde tertip edilerek 12 Temmuz 1837 tarihinde Herat istikametinde harekete geçti. Ordu, Semnan ve Bestam güzergâhı üzerinden ilerleyerek 28 Ekim 1837 tarihinde Türbet-i Câm'a ulaştı. Ancak uzun süren yürüyüş ve yüksek sıcaklıkların etkisiyle askerî birlikler ciddi

² 1836 yılının sonlarında, İran'a gelen Sir John McNeill'in görevi son derece kritik ve zorlu bir misyonu kapsamaktaydı. McNeill, Kaçar yönetimini Herat'a saldırmaktan vazgeçirmek ve aynı zamanda mevcut İngiltere-İran ilişkilerini yeniden yapılandırmak amacıyla yeni bir antlaşma müzakere etmekle görevlendirilmişti. Ne var ki, bu görev pek çok diplomatik açmazla doluydu. Özellikle 1814 tarihli İngiltere-İran Antlaşması'nın, İngiltere'nin İran-Afganistan çatışmalarına doğrudan müdahale etmeyeceğine dair maddesi, dönemin konjonktürel koşullarında ciddi bir sorun teşkil etmekteydi. Bu bağlamda McNeill, diplomatik manevra alanı oldukça daralmış bir pozisyonunda bulunuyordu. Muhammed Şah, İngiltere'nin daha önce kendisine sağladığı destek sayesinde Kaçar tahtına geçmiş olmasına rağmen, İngiltere'ye karşı mesafeli bir duruş sergilemeyi tercih etti. Bunun en temel sebebi, İngiltere'nin geçmişte İran'ın Rusya ile yürüttüğü savaşta antlaşma yükümlülüklerine rağmen askerî destek sunmamış olmasıydı. İran'ın bu çatışmalarda yalnız bırakılması, Tahran'daki siyasal hafızada ciddi bir güvensizlik duygusu oluşturmuştu. Dahası, İngiltere bu süreçte antlaşmadaki yükümlülüklerinden kurtulmanın yollarını aramış ve fiilen bu yükümlülüklerden sıyrılmıştı (Kelly, 1968: 288).

ölçüde yıprandı. Buna rağmen Kaçar kuvvetleri seferi sürdürerek 15 Kasım'da Guryan'a, ardından da 23 Kasım 1837 tarihinde Herat önlerine ulaştı (Mohdevî, 1392: 250; Yazıcı, 2024: 274). Bu sırada Rus Çarı I. Nikolay, Kafkasya bölgesine gelmiş ve İran Şahı'nı görüşmeye davet etmişti. Ancak Şah, Herat seferine çıkmakta olduğu için yerine veliahdını gönderdi. Çar, veliaht vasıtasıyla Şah'ı Herat meselesine daha fazla önem vermesi yönünde teşvik etti (*Gozîde-i Esnâd*, 1374:1/31).

Kaçar dönemi İran tarihine *İkinci Herat Kuşatması* olarak geçen 1837-1838 yıllarında, şehir yaklaşık on ay boyunca İran ordusu tarafından kuşatma altında tutuldu. Bu süreçte, İngiliz topçu subayı Teğmen Eldred Pottinger, kimliğini gizleyerek bir grup İngiliz casusla birlikte Herat'a girmeyi başardı ve şehrin savunma hazırlıklarında aktif görev üstlendi. Kuşatmanın başlamasıyla birlikte Pottinger, adeta bir İran düşmanı gibi davranarak Afganlar arasında faaliyet göstermeye başladı; savunmanın örgütlenmesi ve direnişin sürdürülmesinde önemli bir rol üstlendi. Herat'ın düşüşü yaklaşırken, İngiliz elçisi McNeill, kan dökülmesini önlemek amacıyla şahsen şehre giderek Kamran Mirza ve veziri Yar Muhammed Han'ı nasihat yoluyla teslimiyete ve itaate ikna etmeye hazır olduğunu Muhammed Şah'a ilettiler. Muhammed Şah bu teklifi kabul ederek İngiliz elçisini bir temsilciyle birlikte Herat'a gönderdi. Ancak McNeill arabuluculuk yapmak yerine, teslim olmaya hazırlanan Herat kalesinin müdafilerini para ve vaatlerle cesaretlendirdi ve onları bu kararlarından vazgeçirdi. Döndüğünde ise Muhammed Şah'a, onların dik başlılıkları ve düşüncesizliklerinden yakındı (Mohdevî 1392: 250-252; Bayur, 1987: 254)³.

Kuşatmanın son evrelerinde, Herat surlarının yıkılmak üzere olduğu günlerde, McNeill, bölgedeki İngiliz çıkarlarının tehdit altında olduğunu düşünerek, İngiltere ile İran arasındaki ilişkileri düzeltmek adına son bir girişimde bulunarak Muhammed Şah'a bir antlaşma önerdi; lakin bu öneri de sonuç vermedi. Zira bu antlaşma önerisinde İran'ın egemenliği açık biçimde sorgulanıyordu. Bundan dolayı McNeill'in teklifi reddedildi. Bunun üzerine McNeill 7 Haziran 1838 tarihinde Herat'tan ayrılarak Tahran'a döndü ve İran ile olan diplomatik ilişkileri tamamen kesti (Mohdevî, 1392: 252). Böylece Rusya'nın başlangıçtaki hedefi gerçekleşmiş oldu; ancak ilerleyen zamanlarda Rusların en başta endişe ettikleri geniş kapsamlı sonuçlar artık ortaya çıkmaya başlamıştı.

Bu gelişmeler, İngiltere açısından Büyük Oyun'un en kritik ve en olumsuz safhasını temsil etmekteydi. İran'ın Herat üzerindeki kuşatması uzadıkça, İngiltere'nin bölgedeki çıkarlarını tehdit eden riskler artmış ve diplomatik girişimler sonuçsuz kalmıştır. McNeill, Tahran'daki İngiliz misyonunun başında bulunmasına rağmen, İran yönetimiyle yürüttüğü müzakerelerden herhangi bir netice alamamış

³ Herat'ın savunmasının güçlenmesinde Yâr Muhammed Han'ın gösterdiği kararlılık, bir İngiliz subayının zamanında gelişle önemli ölçüde desteklenmiştir. Bu subay, hem topçu subayı hem de siyasi görevli kimliğiyle tanınan Teğmen Eldred Pottinger'dir. Pottinger, kuşatma başlamadan önce Orta Asya'da yürüttüğü gayriresmî keşif misyonu çerçevesinde seyahat etmekteydi ve kuşatma esnasında tesadüfen Herat'ta bulunuyordu. Kaynaklarda bu gelişmeye ilişkin farklı değerlendirmeler yer almaktadır. Bazı eserler, Pottinger'in Herat'a yardım etmek amacıyla özel bir görevle gönderildiğini belirtirken, diğerleri onun yalnızca bir gezgin kimliği altında hareket ettiğini ifade etmektedir. Bununla birlikte, İngilizlerin Pottinger'i savunmaya destek amacıyla göndermiş olma ihtimalinin bütünüyle göz ardı edilemeyeceği ileri sürülmektedir; zira söz konusu hazırlığın yapılabilmesi için yeterli süre mevcuttu. Ancak bu iddiaları kesin biçimde doğrulayan somut bir kanıt bugüne kadar ortaya konulamamıştır. (Ferrier, 1858: 220; Norris, 1967: 180).

ve nihayetinde diplomatik ilişkileri kesmek zorunda kalmıştır. Bu aşamada Herat'ın düşmesi an meselesi olarak değerlendiriliyor; bu durum, yalnızca Horasan üzerindeki dengeyi değil, aynı zamanda Afganistan ve Hindistan'ın güvenliğini de doğrudan etkileyecek stratejik bir kırılma noktası olarak görülüyordu. Bölgedeki güç dengesi İngiltere aleyhine gelişmekteydi. Kandahar, İran ile ittifak kurmuş; Kabil ise benzer bir siyasi çizgiye yönelme eğilimi göstermekteydi. Böylece İngiltere, bölgedeki geleneksel nüfuz alanlarını kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya kaldı. Bu kritik tablo karşısında, İngiliz yönetimi kendi lehine bir dönüşüm sağlamak amacıyla kapsamlı bir karşı strateji geliştirdi. Bu stratejinin ilk aşaması, askerî ve diplomatik unsurları içeren çok yönlü bir müdahale planını hayata geçirmektir. Bu bağlamda, Hindistan Genel valisi Lord Auckland, İran üzerinde doğrudan baskı kurabilmek için askerî bir güç gösterisine başvurdu. Bu hedef doğrultusunda Basra Körfezi'ndeki Hark (Kharg) Adası'na küçük bir kuvvet çıkarılması kararlaştırıldı. 4 Haziran'da Bombay'dan yola çıkan yaklaşık beş yüz Sepoy⁴ askerden oluşan bu birlik, bölgedeki İngiliz caydırıcılığını artırmayı hedefliyordu (Kelly, 1968: 295-297). Askerî hazırlıklarla eş zamanlı olarak, İngiltere'nin Afganistan'daki nüfuzunu yeniden tesis etmek amacıyla siyasi bir girişim başlatıldı. Auckland, Hindistan ordusunun gücünü artırırken, sürgünde bulunan Şucaü'l-Mülk'ü Afgan tahtına yeniden oturtmayı hedefleyen bir plan geliştirdi. Ayrıca, hem İran hem de Rusya üzerinde diplomatik baskıyı artırmak amacıyla İngiltere, Osmanlı Devleti ile de diplomatik temaslarını yoğunlaştırdı (Mosely, 1954: 134-135). Ayrıca İngiltere, İran'ın iç istikrarını zayıflatmak amacıyla, ülke içerisindeki bazı aşiretleri kışkırtarak isyanların çıkmasına sebep oldu ve bu yolla Muhammed Şah'ı hem içerden hem de dışardan baskı altına aldı. İngilizlerin bu girişimleri karşısında, başlangıçta İran'ı destekleyen Rusya ise Afganistan'daki çıkarlarını dikkate alarak tutumunu değiştirdi. Muhammed Şah'ın en çok desteğe ihtiyaç duyduğu bir dönemde, Rusya 22 Haziran 1838 tarihinde elçisi Simonich'i geri çağırarak bölge politikasında değişikliğe gitti. (Andreeva, 2007: 16; Şemim, 1393: 233; Ferrier, 1858: 255).

İngilizlerin faaliyetleri ve Rusların ihanetine rağmen Muhammed Şah hâlâ Herat kuşatmasına devam ediyordu. Ancak İngilizler kuşatmanın devam etmesi hâlinde savaş tehdidinde bulunan bir ultimatoma gönderdi. Bu ultimatoma McNeill'in yardımcılarında Albay Stoddart tarafından 11 Ağustos 1838 tarihinde iletilti. Hark Adası'na yapılan İngiliz çıkarma harekâtı, Rus desteğinin kaybı, kuşatmanın sürdürülmesindeki belirgin zorluklar, İran'da huzursuzluk ve isyan haberlerinin artması, İngilizlerin Hindistan'da yürüttüğü savaş hazırlıkları ve nihayet bir ultimatoma iletilmesi, Muhammed Şah'ın geri adım atmasına yol açtı. Bu gelişmeler sonucunda Şah, İngilizlerin Herat'tan çekilme yönündeki talebini kabul etti. Muhammed Şah, 27 Ağustos 1838 tarihinde, on aylık kuşatmanın ardından Herat'ı terk ederek Tahran'a yöneldi. (Andreeva, 2007: 16; Şemim, 1393: 233; Sepehr, 1390: 2-88-89). Söz konusu gelişme, yalnızca İran'ın Herat üzerindeki egemenlik iddialarının başarısızlıkla sonuçlanmasına yol açmamış, aynı zamanda 19. yüzyılda İngiltere'nin bölgedeki güç dengelerinin şekillenmesinde ne derece etkili bir aktör konumunda bulunduğunu da gözler önüne sermiştir. İngiltere'nin Hindistan'ı korumaya

⁴ Sepoy terimi, etimolojik olarak Farsça *sipâhî* (sipâhî ordusu) kelimesinden türemiş olup, Avrupa tarzı askerî eğitimden geçirilmiş yerli Hintli askerleri ifade eder. Bkz. (Külünk, 2019: 142).

yönelik duyarlılığı ve bu bağlamda İran'a karşı gösterdiği sert tepki, *Büyük Oyun* (The Great Game) olarak adlandırılan jeopolitik mücadelenin önemli bir evresini teşkil etmektedir.

Bu dönemde İran yönetiminin başında ne etkili bir siyasi lider ne de yetkin bir askerî komutan bulunmaktaydı. Herat'ın fethi planlarının mimarı olan Kaymakam Ferehânî'nin yokluğu, belirleyici rol oynayabilecek bir şahsiyetin eksikliği açık şekilde hissettirdi. Muhammed Şah'ın ordusunda disiplinsizlik hâkimdi ve İranlı komutanlar arasında görüş birliği sağlanamıyordu. Bu durum, Herat kuşatmasının on ay gibi uzun bir süre devam etmesine yol açtı. Oysa savaşın başlarında, Kamran Mirza ve veziri dışında Afganistan'daki hemen tüm emirler İran'a destek veriyordu. Ancak kuşatmanın uzaması, İran ordusunun başarısızlığa uğramasında ve İngiliz entrikalarının yeniden devreye girmesinde başlıca etken oldu (Mahmud, 1353: 1/371).

Muhammed Şah'ın Herat'tan geri çekilmesine yalnızca İngiliz donanmasının Hark Adası'nı işgal etmesi ve Fars ile İran'ın güney bölgelerine saldırı tehdidinde bulunması sebep olmadı. Geri çekilmeye yol açan başka etkenler de söz konusuydu. Bu etkenleri şu şekilde sıralanabilir: İsfahan halkının bölge valisine karşı ayaklanması; Osmanlı Devleti'nin Bağdat valisi Ali Rıza Paşa'nın Muhammera'ya (Hürremşehr) saldırısı (Hurmuci, 1344: 27); Hemedan bölgesinde iç çatışmaların patlak vermesi (Kaçar, 1384: 259); Austin Layard'ın, mezhepsel farklılıkları bahane ederek özellikle Bahtiyari aşireti reisi Muhammed Takî Han olmak üzere çeşitli şahıs ve aşiretleri isyana teşvik etmesi (Şemîm, 1380: 147).

4. Sonuç

1837-1838 yılları arasında gerçekleşen İkinci Herat Kuşatması, yalnızca İran'ın doğu sınırlarını tahkim etme ve tarihsel bir egemenlik iddiasını yeniden tesis etme girişimi değil; aynı zamanda İngiltere ile Rusya arasında Orta Asya ve Hindistan ekseninde şekillenen büyük jeopolitik mücadelenin bir yansımasıdır. Bu çalışmanın bulguları göstermektedir ki Herat, 19. yüzyıl boyunca yalnızca İran'ın iç güvenlik ve siyasi istikrar politikalarının bir parçası olmaktan ziyade, İngiltere'nin Hindistan'ı koruma stratejisinin merkezine yerleşmiş ve bu nedenle uluslararası bir mesele hâline gelmiştir.

İran açısından bakıldığında, Kaçar Hanedanı'nın Herat üzerindeki ısrarlı egemenlik çabaları, hem siyasi meşruiyetini güçlendirmek hem de doğu vilayetlerinde bozulan düzeni sağlamak amacı taşımaktaydı. Ancak İran ordusunun disiplin eksikliği, iç siyasi çekişmeler, yönetsel yetersizlikler ve özellikle de İngiltere ile Rusya arasındaki dış müdahaleye açık kırılgan dış politika, bu hedefin başarısızlıkla sonuçlanmasına yol açmıştır. Özellikle Rusya'nın başlangıçta verdiği desteği çekmesi ve İngiltere'nin hem doğrudan hem de dolaylı baskı araçlarını devreye sokması, İran'ı geri adım atmaya zorlamıştır.

İngiltere ise Herat'ı, Hindistan'ın kuzeybatı sınırlarına yönelik muhtemel bir tehdit olarak algılamış ve İran'ın bu şehir üzerindeki askerî hamlesini, Rusya'nın bölgedeki etkisini artıracak bir gelişme olarak değerlendirmiştir. Bu nedenle, diplomatik baskı, askerî tehdit, ekonomik abluka, yerel aktörleri kışkırtma ve kamuoyu oluşturma gibi çok katmanlı müdahale stratejileriyle İran'a geri adım attırmayı

başarmıştır. Böylece İngiltere, hem Hindistan'daki çıkarlarını güvence altına almış hem de Rusya'nın sıcak denizlere inme hedefini sınırlandırma yönünde önemli bir diplomatik zafer elde etmiştir.

Herat meselesi, bu yönüyle 19. yüzyılın ilk yarısında Asya'daki güç dengelerinin nasıl şekillendiğini ve *Büyük Oyun*'un sadece casusluk ve rekabet değil, aynı zamanda şehirler ve toplumlar üzerinden oynanan doğrudan bir egemenlik oyunu olduğunu göstermektedir. İran, bu süreçte büyük güçlerin çıkar çatışmasında manevra kabiliyeti kısıtlı bir aktör olarak kalmış; hem iç hem dış baskılar arasında denge kurmakta zorlanmıştır. Herat Kuşatması'nın başarısızlığı İran'ın bölgesel etki alanını daraltırken, İngiltere'nin Hindistan merkezli güvenlik politikasının ne derece saldırgan ve belirleyici olduğunu ortaya koymuştur. Bu olay, yalnızca dönemin dış politikasını değil, aynı zamanda bölgedeki uzun vadeli siyasi kırılmaları da etkileyen bir dönüm noktası olarak değerlendirilmelidir.

Kaynakça

- Ahmedî, F. & Kâimyan, A. (1398). Bazi-i Bozorg ve Mesele-i Herat (1828-1838). *Pejuheşha-yı Ulum-ı Tarihî*, 11(2), 1-20.
- Andreeva, E. (2007). *Russia and Iran in the Great Game*. New York: Routledge.
- Atayî, M. İ. (1384). *Nigâhi-i Muhtesir be Tarih-i Muasır-ı Afganistan*. çev. Cemil Rahman Kamgar, Tahran: Meyvend.
- Avery, P. (1389). *Tarih-i İran*. C. VII, çev. Timur Kadrî, Tahran: Mehteap, Tahran.
- Bayur. Y. H. (1987). *Hindistan Tarihi*. C. III, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Bina, A. E. (1383). *Tarih-i Siyasi ve Diplomasi-i İran* C. II, Tahran: İntişârat-ı Danişgâh-ı Tahran.
- Cronin, S. (2008). Importing Modernity: European Military Missions to Qajar Iran. *Comparative Studies in Society and History*, 50(1), 197-226.
- Devebakan, M. (2023). *İran'da Modernleşmenin Ayak Sesleri Mirza Melkum Han ve Faaliyetleri*. İstanbul: Selenge Yayınları.
- Dodwell, H. H. (1931). *The Founder of Modern Egypt. A Study of Mohammed Ali*. Cambridge: University Press.
- Driault, E. (2010). *Şark Mese'lesi*. çev. Nâfız. yay. Emine Erdoğan, Ankara: Berikan Yayınları.
- Ferrier, J. P. (1858). *History of the Afghans*. Londra: J. Murray.
- Feyz M. K. (1373). *Sirâcü't-tevarih*. C. I, yay. Muhammed İbrahim Şeriatî, Tahran.
- Gozîde-i Esnâd-ı Siyasî-i İran ve Afganistan (1374). C. I, yay. Muhammed Nadir Nasîrî Mukaddem, Tahran: Defter-i Mutâlâ'ât-ı Siyasi ve Beynelmilelî.
- Hambly, G. (1964). An Introduction to the Economic Organization of Early Qājār Iran. *Iran*, 2, 69-81.
- Hopkirk, P. (2025). *Büyük Oyun: Orta Asya'da Gizli Savaş*. çev. Renan Akman, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- İttihâdiye, M. (1380). *İnfasal-ı Herat: Guşeha-yı ez Revâbit-i Harici-i İran (1200-1280)*. Tahran: Kitab-ı Seyamek.
- İvanov, M. S. (2021). *İran Tarihi*. çev. Hasan Demiroğlu, İstanbul: Selenge Yayınları.
- Kaçar, C. M. (1384). *Tarih-i Nov*. Tahran: Neşr-i İlmî.

- Karadeniz, Y. (2020). İtan Tarihi 1700-1925. 2. Baskı. İstanbul: Selenge Yayınları.
- Kashani-Sabet, Firoozeh, "Fragile Frontiers: The Diminishing Domains of Qajar Iran", *International Journal of Middle East Studies*, Cilt. 29, Say. 2, 1997, ss. 205-234.
- Kelly, J. B. (1968). *Britain and the Persian Gulf 1795-1880*. Oxford: Clarendon Press.
- Külünk, F. (2019). İngiliz Doğu Hindistan Şirketi'nin Yerli Birlikleri: Sepoy Ayaklanması. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 34(1), 139-160.
- Mahmud, M. (1353). *Tarih-i Revâbit-i Siyasi-i İran ve İngiliz*. C. II, Tahran: İkbâl.
- Markhan, C. (1364). *Tarih-i İran der Devre-i Kaçar*. çev. Mirza Rahim Ferzane, Tahran: Neşr-i Ferheng-i İran.
- Mohdevî, Abdurrıza Hûşeng, *Tarih-i Revâbit-i Harici-i İran, Emir-i Kebir*, Tahran 1392.
- Mosely, P. E. (1954). *Russian Diplomacy and the Opening of the Eastern Question*. Cambridge: Harvard University Press.
- Norris, J. A. (1967). *The First Afghan War 1838-1842*. Cambridge: University Press.
- Sepehr, M. T. L. (1390). *Nasihü't-Tevarih Tarih-i Kaçariye*. C. II, yay. Cemşid Giyanfer, Tahran: Esatir.
- Sykes, P. (1380). *Tarih-i İran*. çev. Seyyid Muhammed Takî Fahradaî Gilanî, Tahran: Efsun.
- Şemîm, A. E. (1393). *İran der Devre-i Saltanat-ı Kaçar*. Tahran: Mudebbir.
- Tâlî, H. (1393). *Tarih-i Tecziye-i İran*. Tahran: Semerkant.
- Tanrıverdi, M., & Devedakan, M. (2025). Feth Ali Şah Dönemi: İran-İngiltere İlişkilerinde Hindistan ve Hacı Halil Han Kazvinî Olayı. *Mavi Atlas*, 13(2), 538-548.
- Temperly, H. W. (1936). *England and the Near East; The Crimea*, Longmans. London: Green and Co.
- Uluerler, S. (2015). Herat Meselesi ve İran-İngiliz Savaşının (1856-1857) Osmanlı Devleti'ne Etkileri. *Turkish Studies*, 10(2), 803-824.
- Volodarsky, M. (1985). Persia's foreign policy between the two Herat crises, 1831-56. *Middle Eastern Studies*, 21(2), 111-151.
- Volodarsky, M. (1984). The Russians in Afghanistan in the 1830s. *Central Asian Survey*, 2, 63-86.
- Yazıcı, O. (2024). *Kuruluştan Bağımsızlığa Afganistan Tarihi 1709-1929*. Ankara: Türk Tarihi Kurumu.
- Watson, R. G., (1866). *A History of Persia from the Beginning of the Nineteenth Century to the Year 1858*. London: Smith and Elder.

Extended Abstract

The main purpose of this study is to analyse the Herat issue, which was an important part of Britain's foreign policy to protect its interests in India in the first half of the 19th century, in a multi-dimensional manner. Especially the Second Siege of Herat in 1837-1838 led to a direct diplomatic and strategic crisis between Britain and Iran. In this context, the aim of this study is to reveal why Herat was perceived as a threat by Britain, how Iran justified its sovereignty claims over this city, and what kind of intervention strategies the two sides developed in the face of this crisis. It also analyses how this historical event was shaped in the context of The Great Game, the struggle for influence between Britain and Russia over Asia.

The study aims to analyse the Herat issue not only within the framework of bilateral diplomatic relations but also in the context of global geopolitical developments. To this end, Iran's domestic political dynamics, the Qajar dynasty's quest for political integrity, Britain's strategic concerns over Indian security, and Russia's regional expansionist policies are comprehensively analysed. The Iranian-Russian wars from the early 1800s onwards and their debilitating effects on Iran are also included in the scope of the study. In addition, how Britain's foreign policy was conducted through the East India Company in India was shaped by the India-Afghanistan line, the relations it established with Afghan tribes, and its activities to provoke these tribes against Iran are also comprehensively analysed in this study.

The study was conducted within the framework of the historical analytical method. A qualitative research method was adopted; archival documents, periodical embassy reports, British, Russian, and Iranian sources were used as primary data. In addition, academic literature of the period, especially secondary sources in the fields of diplomatic history and geopolitical analysis, was also used. The literature review was supported by comparative diplomatic analysis and content analysis methods; especially the reports of British diplomats and the correspondence of Russian ambassadors were carefully analysed. Thus, a multidimensional evaluation of the events has been provided.

The main findings of the study are that Herat was not only a local issue in 19th century Asian diplomacy, but also at the centre of the great geopolitical rivalry between Britain and Russia. Britain regarded Herat as the northwestern gateway to India and perceived its capture by Iran as a direct threat to its interests in India. Therefore, it adopted a tough diplomatic stance against Iran's military and political initiatives over Herat and responded with military threats and intervention strategies from time to time.

From the Iranian point of view, Herat is historically considered a part of Iranian geography, and the Qajar Dynasty wanted to regain control of this city to ensure political unity and expand economic resources. Herat's annual tax revenues, its location on a strategic trade route, and its population density increased the attractiveness of the region for Iran. In particular, the Qajar government aimed to

strengthen its legitimacy and suppress the rival princes in domestic politics by regaining control of this city.

The Second Siege of Herat, which began in 1837, is a concrete example of this multifaceted conflict of interest. Muhammad Shah's march on Herat with his army was considered by the British as an indirect threat to India. When the British were unable to stop the Shah through diplomatic means, they first attempted to provoke the Afghan emirates against Iran, and when they failed to succeed, they turned to revolt and unrest within Iran. Not satisfied with this, Britain directly demonstrated deterrent power by landing a military force on Hark Island. In addition, diplomatic relations were completely severed, and an ultimatum threatening war was sent to Iran.

For Iran, the siege was quite costly; problems such as indiscipline in the army, disharmony among commanders, internal rebellions, and Russia's withdrawal of support caused the siege of Herat to end in failure. Moreover, British agents, especially officers such as Eldred Pottinger, secretly entered Herat and played an active role in the defence organisation, thus weakening Iran's siege strategy from within. McNeill's encouragement of the Herat resistance under the name of diplomatic mediation reveals Britain's double standard.

The siege lasted for about ten months, and as a result, the Iranian army was forced to withdraw from Herat in late 1838. This development not only meant the weakening of Iran's regional authority, but also revealed how Britain pursued an active and aggressive diplomacy in its India policy. The international invalidation of Iran's sovereignty claims over Herat was considered Britain's diplomatic success. In addition, although Russia initially supported Iran, it left Mohammad Shah alone when it saw its interests in danger, which was an indication of the pragmatism in Russian foreign policy. The isolation of Iran against both Britain and Russia caused Iran to become a victim of the rivalry between the great powers. Through the issue of Herat, this study reveals in detail the limits of Iranian foreign policy in the 19th century, Britain's expansionist and protectionist strategy centred on India, and Russia's imperial calculations towards Central Asia. Herat became not only a city but also a symbol of the imperial rivalry of the period. This example clearly shows how fragile Iran's historical claims of rights and sovereignty are in the face of great powers. Britain, on the other hand, turned its India-centred security approach into a geopolitical reflex and showed how decisive it could be in cross-border interventions.

The failure of the Siege of Herat meant a serious loss of prestige for Iran's regional reputation, and the structural inadequacies of the Qajar army and the weaknesses in the political decision-making mechanism were once again exposed. Britain's dominance in the region was further consolidated, and it took an important step towards increasing its influence over Afghanistan.